

Az eltűnt nyomok idején

KRÚDY GYULA: SZINDBÁD IFJÚSÁGA ÉS MEGTÉRÉSE

Alighanem Krúdy Gyula az a próbakő, amely egy évszázada nagy biztonsággal osztja két táborra a magyar olvasókat: Krúdy-hívókra... és a többiekre. Ne minősítsük egyik tábor sem, se rajongásukat, se kritikájukat ne tűzzük a homlokukra.

Töredelmesen megvallom, nem tartozom a Krúdy-hívók táborába. Hogy miért, nem tudom, amiként a Krúdy-rajongóktól sem tudtam mind ez ideig hitelt érdemlő választ kapni rajongásuk okáról. Talán éppen az ő föltétlen vonzalmuk és felsorakoztatott érveik riasztottak el némiképp Krúdytól. Legfőbb ideje volt tehát, hogy kézbe vegyem a *Szindbádot* – most, *megtérévén*, hiszen legutóbb *ifjúságom* napjaiban olvastam, hol van az már!

Hogy az idő ugyanolyan tárgy, mint a robogó vagy döcögő postakocsi, ez – úgy látszik – a XX. század első évtizedeiben „benne volt a levegőben”. Hogy ennek az időnek esze ágában sincs *eltűnni*, legföljebb bújócskázik velünk vagy alakot vált, de jó szóval és némi írói leleménnyel előparancsolható, akár több alakban is, – mindezt Krúdy nagyon pontosan tudta 1911-ben. Nem csak tudott róla, hanem regényeiben és novelláiban állandóan és folyamatosan járt át az idő falain és rétegein, alakított ki időbarlangokat, időalagutakat és tükörországokat, és alakította az időt, ezt a formázható tárgyat három- sőt négydimenziójúvá. S tette mindezt anélkül, hogy egyetlen falat Madelaine-kekszet el kellett volna hozzá majszolnia.

Krúdy harmincegynéhány évesen teremti meg Szindbád alakját, az örök hajóst, aki azonban sokkal inkább bárka formájú hintókon, fogatokon, batárokon, csézákon és postakocsikon hánykolódja végig a Podolintól az Aranykéz utcáig, Nyíregyházától a tabáni lankákig elnyúló tengert, mintsem valóságos hajón. Az örök elillanás réme tartja rettegésben vagy legalább mélabúban ügyfeleit, és az örök visszatérés reménye tartja meg fiatalnak vagy legalább kortalannak ugyanezen ügyfeleket. Szindbád élete örök visszatérés a múltba, és a múltból a jelenbe. De a megállapításnál fontosabb a kérdés: honnan tér meg hová? Szindbád általában huszonöt évnyit szokott „oda- s visszatérni”, egy emberöltőnyit tehát, amennyi idő

alatt a kislányok fölcseperednek, a fiatalasszonyok meganyásodnak, a fejeleteni vágyó fúriák pedig emlékezni kívánó matrónák lesznek. De, hát, hogy is van ez? Ha Krúdy huszonöt, akkor Szindbádnak, ennek a huszonöt évet átugráló időjárónak ötven évesnek kell lennie! Vagyis? Vagyis Szindbád állandóan a jövőben jár, – és a múltban. A középkorú Krúdy megteremti az öreg Krúdy alakját, aki visszatér az ifjú Krúdy életébe. De nemcsak visszatér (meg előre), hanem magával hurcolja mindkét időt, saját alakját mindkét időben, az „ügyfelek” (maradjunk egyelőre ennél a kellőképpen suta elnevezésnél) korabeli és mai alakját meg formáját. (Micsoda nyereség Krúdy és követői számára, hogy a magyar nyelvben az *alak* és a *forma* nem szinonimái egymásnak, hány hétköznapi alaknak csodálhatjuk meg az egyáltalán nem hétköznapi formáját!) De Krúdy-Szindbád, a fáradhatatlan hajós a hajdan volt és a majdan lesz időközön kívül a közben múltó időt is torkon ragadja, vagy inkább kesztyűs kézzel maga előtt terelgeti.

Krúdy számára nem jelent akadályt az idő rétegeinek állandó változtatása, mintha egyazon vászonra vetitené az egyik képet meg a másikat, amelyek aztán egymáson meghökkentő titkokat fednek fel, vagy éppen tüntetnek el. Krúdy játszik az idővel, egyszerre bizonyítja az idő változatlanságát és múlását. Szindbád visszatér a huszonöt évvel korábbi világba (amikor tehát ő maga huszonöt éves), és a tárgyak (a kisvárosok, a kúriák, a virágüzletek, a muszlin függönyök) egy részét változatlanul megtalálja, másokat ellenben megevett az idő huszonöt éves vasfoga, ugyanolyan logikátlanul, ahogy azt a múltó-maradó időtől megszokhattuk. És mindig nyomon követi elnehezült szívvel az „ügyfelek” arcvonásain is az idő barázdáló-mosolytörő munkáját. És akkor jön az, akiért-amiért megírta a novellát: a hölgy, aki semmit sem változott, vagy a hölgy, akinek az arcán-halántéknán-kézfejen felismerhetőek a hajdani csillagjegyek. Vagyis: a romboló idő bizony néha nagyon hanyagul dolgozik. De lehet, hogy bizonyos tárgyak (leányszemek, hajfürtök, csuklómozdulatok) fittyet hánynak az idő múlásának. És föltűnnek leányok, akik mintha azonosak volnának a nemzedékelőttiekkel, mintha az ártatlanság, az eltitkolt vágy és eltakart remény időtlenné tenné ezeket az „alakokat és formákat”. A leányok persze személyükben nem azonosak az megszeretett-elcsábított és most fölkeresett hajdani elhagyottakkal, de Szindbád a vérségi szálak fölismerését sem tartja reménytelennek. Ugyanis az anyák örökítették át leányaikba a bölcs tanácsot: „Őrizkedj a Szindbádoktól!”, de a leányok érzik-tudják anyjukról: „Ha akkor ő túlságosan őrizkedik Szindbádtól, én ma nem őrizkedhetnék tőle!”

Így aztán Krúdynak arra sem volt szüksége, hogy hőseit az időből olyan *hegyre varázsolja*, ahol időtlenül bölcselkedhetnek, s azután képtelenek visszazökkenni a nélkülük múlt idő egy másik fejezetébe. Krúdy hősei (már amennyire hősök ezek a kedves, mihaszna, kortalan úrfiak és azok a rezedaillatú, múlhatatlan bájú kisasszonyok) egyetlen pillanatra se zökkennek ki az időből, az időt magukban hordozzák, vagy éppen a saját életük malmát ennek a szaladó és visszakacsintó időnek a kiapadhatatlan vizével hajtják.

„Krúdy azt az elbeszélő fonalat fonja tovább, amelyet Jókai és Mikszáth indított útjára – hirdetik a Krúdy-rajongók. – A régi, az egységes, a bonthatatlan Magyarországot, lenhajú tót leánykaival, sörhasú sváb kocsmárosaival és kósza magyar úrfijaival, megszelídült rablólovagjaival és gavallérjaival”. Igaz-e mindez, s ha igen, kiről vall jobban ez a vélemény: Krúdyról-e vagy rajongóiról?

Mikszáth az anekdotára és a szétfutkosó cselekményre építi írásait, az idő egy irányba és egyszer folyik el nála, a novellák hangulatát a cselekmény szüli. Krúdynál az anekdota és általában a cselekmény ürrügy, hogy valamely hangulat megfogalmaztassék, vagy talán még pontosabban: hogy valamely hangulat átélhetővé tétessék. Személytelenül, bizonytalanul, tartózkodóan. Az idő inkább valamely patak, amelyben tetszés szerint megmerítkezhet valamely szereplő, és amelyben – csodák csodája – ott találjuk nagy megmerítkezésben a többi szereplőt is. A hangulat, a szituáció, amelynek az idő múlása ad távlatot, – ez a Krúdy írásmű. Regény? Dehogyan regény, – elbeszélésfűzér, amelyet a főhős személye köt össze. És a kalandoknak semmi köze egymáshoz, – Szindbád személyén túl. Akitől ő egyszer elfordul, az kiesett a történetből, kiesett az időből. (Ami nem jelenti azt, hogy huszonöt év múlva Szindbád nem fogja újra fölkeresni, ha nem őt, hát a lányát, unokáját!)

Vagy mégis regény? Regény, amely azonban nem arról a fűzerről szól, amelyet Szindbád-Krúdy egy életen át szövöget? Hanem arról az örömről, hogy Szindbád úgy képes járni-kelni (vagy pontosabban eltűnni-áttűnni) az idő hullámai között, mint senki más élő, mint a halhatatlanok? És arról a bánatról, hogy más aligha képes „vele tűnni”, hogy a saját csodája nem ismétlődik meg másokban, s ha mégis, több benne a remény és az illúzió, mint a valóság? Vagy még inkább az a különös hangulat együttes a Krúdy-regények lényege, amelyben óvatos derű és óvatos lemondás ötvözi egymást, s ezek a tompított és fakított érzelmek ugyanúgy átjárhatók, mint a helyszínek, az időszínek és a nemzedékek?

Krúdy alig ír a „társadalomról”: az osztályharc, az agrármozgalmak, a dzsentri megkapaszkodása vagy kiüresedése ugyanúgy figyelmén kívül esik, mint a kivándorlás, a nemzetiségi kérdés, a gazdasági torzulás és a századforduló többi problémája. A Krúdy-világ mégsem lóg a levegőben, nagy biztonsággal körülhatárolható, térben és időben jól elhelyezhető, már persze Krúdy-koordinátákkal mérve. A kései feudális, vidéki-kisvárosi Magyarország az ő életeleme, – a megfogalmazás minden szaván hangsúly van, minden hangsúlyozott szónak csak az idealizált elemeit veszi figyelembe Krúdy, s az idő múlása sem a társadalmi problémák elmergesedését vagy megoldódását mutatja, hanem a megidézett személyek szívós öregeződését vagy makacs visszafiatalodási kísérletét. Valami egységest, időtálló keres és talál meg Krúdy, valami örök értéket, amelyből ő maga és olvasói erőt meríthetnek, amelyhez föllebbezhetnek, és amelyhez – próbaképp – hozzá mérhetik a valóságot. Hogy ezt a XIX. századvégi magyar vidéki (vagy akár a nagyvárosban megbúvó kisvárosi) társadalomban találja meg, ez bizonyosan nem véletlen. Nem bírálni való és nem idealizálni való világ ez. Az egyetlen világ. „A világ”.

Szóval: az ügyfelek. Krúdy mindig nőkről ír, még ha nem is mindig nőknek. Nagyon ismeri a nőket, a női lelket. Jobban, mint bárki a magyar irodalomban. Jobban, mint Jókai és Mikszáth előtte, vagy mint bárki az utána való félszázadban. Más nők Krúdy leányai-asszonyai, mint Jókai heroinái és nösténytigrisei, mások, mint Mikszáth önfeláldozó Bede Erzsije vagy romlékony Vér Klárijai. Hitelesebbek, test és lélek szerint való asszonyok, akik mindannyian abban a feszültségben élnek, amelyet férfi és nő kapcsolata teremt és tart életben. Nem a jellem vagy a nagyszerűség emeli fel ezeket az asszonyokat, nem a romlottság vagy az árulás ejti el őket, – ezek csak egy-egy időpillanat eseményei. A Krúdy-hősnők – asszonyok a maguk lelki-érzelmi gazdagságában, küldetésük egyetlen: hogy társai legyenek a férfiaknak, társai az életben és a halálban, a szerelemben, az érzelmekben és a hangulatokban. Feudalizmus, jobbagyorsa taszítottság, nemi kiszolgáltatottság? Ugyan már! Krúdy női teljes életet élő, harmonikus személyiségek, vagy ugyanúgy teljes lelkükkel vívódó hősök, mint a férfiak. Másképp hogyan is lehetnének méltó társak? Természetesen élnek a maguk környezete adta körülményeik között, de e körülmények közül ugyanúgy képesek kiszállni, vele szembe fordulni, áttűnni, és önvilágukat újra és újra kerekre formázni, mint Szindbád! Krúdynál nincs szó emancipációról, nincs kit emancipálni, Krúdynál egyenlő a világ két fele, akár férfi-nő szférára, akár jelen-múlt szférára osztjuk.

Szindbád társat vesz maga mellé, hogy – ki tudja, hányadszor – ismét végigjárja az életet, az elhagyott, de soha el nem felejtett asszonyok koszorúját. Társa: a fia, a saját, törvényesnek elismert fia. Még neve sincs: Szindbád fia, így hívják. Szindbád fia sodródik apjával, és nem ért semmit. Nem hiszi el Szindbád életét, amely a múltból a jelenbe ömlő idővel azonos. Nem hiszi el, hogy a férfi életét az asszonyok irányítják. És főképp nem hiszi el, hogy az asszonyok elhagyva is megmaradnak, és fölkeresve is csak gyönyörködni kíván bennük Szindbád.

Szindbád fia nem képes a csodára: nem képes átjárni az idő finom rétegei között, bizalmatlan és görcsös a jelenben is, és az lesz a múltba visszatérve is. Bizalmatlanság és félelem lakik benne, – valójában teljességgel érdektelen figura! Vagy mégsem? A legtöbben... nos, kedves olvasótársaim! – a legtöbben Szindbád fiai vagyunk, és nem Szindbádok. Hogyan hihetnénk áttűnő csodákban, a szálló idő meglovagolásában, az elfonyadt szépség újbóli virágba borulásában, a hűlő vérerek felforrósodásában. Ebben csak Szindbád hisz, Krúdy! Amíg azonban olvassuk, amíg saját kezünkkel lapozzuk a csodát, amíg magunk vérén és éveink számának elbizonytalanodásán érezzük hűledezve, addig akár lehetséges is a csoda, hogy az olvasás bűvös idejére Szindbád fiaiból magunk is Szindbádokká leszünk!

(Napút 2008. 7. sz. 93-96. old)